

יתרו (תש"ל)

פרק כ' פסוק ה'

א. פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשונאי.

מכילתא: בזמן שאינן מסורגין. או בזמן שהן מסורגין? הא כיצד: רשע בן רשע בן רשע. ר' נתן אומר: קוצץ בן קוצץ בן קוצץ. כיון ששמע משה את הדבר הזה (שמות ל"ד ה') "ויקד ארצה וישתחוה". אמר: "חס ושלום! אין בישראל רשע בן רשע בן רשע".
(יש פרשני המכילתא הסבורים שהגירסא המדויקת היא במדרש תנאים, (דברים ה' ט').
"פוקד עון אבות על בנים" - כששמע משה כך ברתע לאחוריו ונבהל, עד שאמר לו (=הקב"ה): "בזמן שאינן מסורגין". או אפילו הן מסורגין? ת"ל: "לשונאי" - רשע בן רשע בן רשע... כיון ששמע משה את הדבר הזה...).

מכילתא דר' שמעון בן יוחאי:

"פוקד" - אין פוקד אלא מזכיר וכו' הוא אומר: (בר' כ"א) "וה' פקד את שרה" ואומר (שמות ג' ט"ז) "פקד פקדתי אתכם".
ר' יהודה אומר: כונס אני עובותיכם ליד ותולה עד ארבעה דורות, כיהוא בן נמשי; וכן הוא אומר (מלכים ב' ט"ו י"ב) "בני רביעים ישבו לך על כסא ישראל ויהי לו כן".

ברכות ז' א': אמר מר: צדיק וטוב לו - צדיק בן צדיק. צדיק ורע לו - צדיק בן רשע. איני (=אם כך הוא) והא כתיב "פוקד עון אבות על בנים" וכתיב (דברים כ"ד) "ובנים לא יומתו על אבות" ורמיזין קראי אהודי? ומשניבון: לא קשיא: הא כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, הא כשאין אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם.

במדבר רבה י"ט (ל"ג):

זה אחד משלושה דברים שאמר משה לפני הקב"ה ואמר לו (=הקב"ה): "למדתני... השניה: כשאמר לו הקב"ה פוקד עון אבות על בנים", אמר משה: "בברוך של עולם! כמה רשעים הולידו צדיקים, יהיו נוטלים מעוונות אביהם! תרח' עובד צלמים ואברהם בנו צדיק, וכן חזקיהו צדיק ואחז אביו רשע וכן יאשיהו - צדיק, ואמון אביו רשע. וכך נאה - שיהיו הצדיקים לוקין בעון אביהם! אמר לו הקב"ה: "למדתני! חייך שאני מבטל דברי ומקיים דבריך, שנאמר (דברים כ"ד) "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות", וחייך שאני כותב לשמך, שנאמר (מלכים ב' י"ד ו') "ככתוב בספר תורת משה אשר צוה ה'".

מדרש השכם (מתוך ספר הליקוטם לאליעזר גרינהוס כרך א' ירושלים תרנ"ט)

גדולה הצלת קטנים לאבותם, שהצלת גדולים פעמים היא ממתנת עד ארבעה דורות והצלת קטנים מכפרת מיד.
ומנין שהצלת גדולים עד ארבעה דורות? שני "פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים". אין אתה יכול לומר, שאם היה האב רשע והבנים צדיקים שהוא פוקד רשעת האב עליהם, שאין זו מידת הדין.
ואין אתה יכול לומר, שהוא נתפס בחובו, שאין זו מידת הרחמים.
ואיזו מידת הרחמים? תולה לאב עד ארבעה דורות, אם נמצא אחד מהם צדיק - הרי האב ניצול. לא נמצא אחד מהם צדיק - כל אחד נתפס על מעשיו.
שמן תאמר "פוקד עון אבות על בנים" לשון קצף הוא, צא ולמד מי"ג מידות (שמות ל"ד ו' ז') "ה' ה' אל רחום וחנן וגו' פוקד עון אבות על בנים", אף כשהוא אומר "פוקד עון אבות על בנים" לשון רחמים הוא, שאם יהיה אחד מהדורות צדיק הוא מצילם...
ועוד: משה רבנו בשעה שבא לבקש רחמים מהו אומר? (במדבר י"ד) "ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת ה' ארך אפים... פוקד עון אבות על בנים" - ואילו היה לשון קצף - לא היה אומר זה.

(1) הסבר את המושג "מסורגים" שבדברי המכילתא.

(2) איך מישיבים בדרך-כלל את הסתירה שבין פסוקנו לפסוק בדברים כ"ד, שלא כדרך הגמ' בברכות?

(3) מי הם "השונאים" המוזכרים בפסוקנו, האבות או הבנים - לפי דעת המכילתא, הגמרא, מדרש רבה?

(4) יש הסוברים שאפשר להכריע בשאלה האחרונה מתוך השוואה עם הנאמר בשלוש עשרה מידות. כיצד?

(5) מה המחלוקת בין התנא קמא ובין ר' יהודה במכילתא דר' שמעון בן-יוחאי?

(6) עם מי משניהם מסכים בעל מדרש "השכם"?

(גליון יתרו)

ב. פוקד עון אבות...

רלב"ג

...מי שיתן האלוהות לזולתו, אע"פ שיתן אותו השונא אותו ועובד ע"ז בעונש נפלא שיענשו על זה העון בני החומא, השלשים והרבעים. ולזה ראוי שיסמרו האנשים מעבור ע"ז. ואולם למי שיאהבני וישמור מצוותי באופן שידבק בי אעשה חסד נפלא, ימנע החסד ההוא לזרעו לאלפים מהדורות. והנה יסופק בזה המאמר ספק והוא: איך יתכן שיכניס ה' ית' בני החומא והנה אין להם אשם בחטא אביהם??
ואנחנו מתירים זה הספק בזה האופן והוא, שהעונש יביא ה' על העוברים על דבריו אם על צד ההשגחה, אם על דרך התוכחה, אם על צד סוד ההשגחה, שיחולו עליהם הרעות הנכונות שיבוא עליהם לצד המערכת. וכאשר יהיו אלה הרעות באופן שיגיע להם רע לזרעם ולא היה מגיע להם לולא חטא אבותיהם. והמשל: כאשר מרו אבותינו חויב להם מהעונש שיגלו בין האומות ויירשו גויות ארצם. והנה נמשך לזרעם אחריהם הגלות, בסביבת המצאם גולים בהולד, עד שלא יתכן שימלטו מזה הרע, אם לא... בהיותם על תכלית השלמות שיתכן שיוציאם ה' על דרך המופת. (=באורח נסי). ובה האופן אשר הנביא (איכה ד') "אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו". וזה שאם לא חטאו אבותינו היינו אנחנו נמצאים בארץ... והנה כשנמצאנו בגלות בחטא אבותינו, הנה לא יספיק לנו לשוב שמה ההסמר מהפעולות המגונות (=אשר גרמו הגלות), אבל יצטרך לנו, שנקנה מהשלמות, שנהיה דבקים בה' יתעלה באופן שיוציאנו מהגלות על צד ההשגחה הנפלאה.
ובזה האופן לא היה עול, אם יגיע לבנים עונש בעבור חטא האבות, כי זהו במקרה.

סד"ל: פירוש ל"פוקד עון אבות על בנים", "בכורי עתים החדש" תר"ו:
...ואשר אני אחזה לי הוא כי ודאי משמעות המקרא הוא, שאף על בנים צדיקים ה' פוקד עון אבות, וכן היתה אמרת אבותינו וכן אמרו חז"ל: "צדיק ורע לו". - צדיק בן רשע! והוא דבר שהחוש מעיד עליו, שבכמה וכמה ענינים טובים ורעים האב זוכה לבנו ומעשי האב ודרכיו ומעלליו גורמים בהכרח טובה או רעה לזרעו אחריו, והמדה הזאת היא אחד מסודות ההשגחה המאורעות ההווים בעולם "והאלוקים עשה שיראו מלפניו", כי כל אב אוהב את זרעו, וחזאגה שמה חטאיו יביאו רעות גם לבניו, תעצבנו אם מעט ואם הרבה מלכת תמיד בשרירות לבו, ואף אם לא תעצבנו הנה הרואים את בניו מרוכאים בסבת עונו יצעקו מרה עליו ויהיה האיש למשל ולשבינה, ורבים ישמעו וייראו ולא יעשו כמעשהו... והנה זה שאמרתי כי ענין פקידת עון אבות על בנים הוא דבר שהחוש מעיד עליו וכו'. הוא דומה למה שפירש הרלב"ג שעונש האבות נמשך גם לבניהם במקרה, על דרך אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו;
וגם ידעתי כי מליצת פוקד עון אבות על בנים אין משמעותה שהעונש נמשך לבנים במקרה, אלא שהוא מעניש את הבנים בכוננה מכוונת, כמו "ופקדתי עליהם חטאתם" (שמות ל"ב ל"ד). "ופקדתי עליו דרכיו" (תוסע ד' ט'). וכן מלת פקודה ענינה עונש סכוון לא דף במקרה, כמו "באו ימי הפקודה, באו ימי השלום" (שם צ"ו ז'), "ומה תעשו ליום פקודה" (ישעיה י' ג').
ואולם כן הוא דרך התורה לצייר לנו הטובות והרעות כיוצאות מלמעלה בכוננה לשכר ולעונש, אף אם הן נמשכות ובאות בדרך הטבע לפי מנהגו של עולם: כי באמת אין דבר בעולם שיהיה במקרה, אלא הכל נמשך מסבותיו, והכל משתלשל אל הסיבה הראשונה (עין כוזרי מאמר ה' סימן ט'), וכמו שלמים על בני-אדם ולהדריכם בדרך ישרה חקק ה' בחקות הטבע שיהיו עונות האב גורמים רע לזרעו אחריו, וכמו שלמים על בני ישראל אמרה תורה כי ה' אל קנא ונוקם ובעל חמה. כן אמרה ג"כ שהוא פוקד עון אבות על בנים כאלו הוא עושה זה דרך נקמה וחרוץ-אף, גם כי באמת לא יקרה הדבר אלא בדרך הטבע ולא לנקמה חלילה, אלא הכל לטובת בני-אדם.

במה שונה דעת שניהם מכל דעות חז"ל שהובאו בשאלה א'?

ג. רגיו: בכורי עתים החדש תר"ו

אחשוב כי על כל פנים הבנים עצמם הם החוטאים, ולכן בצדק יפקוד האל עליהם העונות שעשו הם עצמם, אכן קרא לעונם בשם "עון אבות" לפי שהכתוב מדבר בעון שלמדו הבנים מאבותיהם...

- (1) כיצד מישב רגיו את הספק הגדול שמזכיר אותו רלב"ג?
- (2) כיצד מפרש רגיו את הסמיכות של עון אבות בנגוד לכל הפירושים ששמענו?
- (3) רגיו מביא כראיה לפירושו זה את דב' ל"ב "גפן סדום", את (יחזקאל כ"ג כ') "בשר חמורים", (תהל' ל"ו) "הררי אל".

מה הדמיון בין המקומות ההם לעניננו?

חשובות יש לשלוח לבחמה ליבוביץ, קרית משה ירושלים.